

ЦУРКАН-САЙФУЛІНА Ю. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
(Чернівецький факультет
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 340.1

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРАВОВОГО ТА ВЛАДНОГО ДИСКУРСІВ ЗА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена виявленню методологічних і філософсько-правових засад відокремлення владного й політичного дискурсів за доби Відродження. Аналізуються погляди основних політичних і правових мислителів цієї доби з позиції зв'язку права та влади.

Ключові слова: право і влада, філософія права, історія філософії права, Відродження.

Статья посвящена выявлению методологических и философско-правовых основ отделения властного и политического дискурсов в эпоху Возрождения. Анализируются взгляды основных политических и правовых мыслителей данной эпохи с позиции связи права и власти.

Ключевые слова: право и власть, философия права, история философии права, Возрождение.

The article is devoted to methodological and philosophical and legal principles of separation of legal and political discourse in the Renaissance. Author analyzes the views of major political and legal thinkers of this era on communication between law and power.

Key words: law and power, legal philosophy, history of legal philosophy, Renaissance.

Вступ. Співвідношення права і влади є однією з вічних тем філософії права. Вона має значення не лише для осмислення правової реальності, шляхів і способів її формування тощо, а й виходить на прикладні аспекти функціонування правових систем сучасності. При цьому для сучасної філософсько-правової думки характерним є підхід, відповідно до якого правовий і владний дискурси є відносно автономними сферами комунікації. Таке бачення співвідношення права та влади сформувалося в період Відродження зі становленням політичної науки й закріпилося в Новий час, коли завдяки працям Гуго Гроція формується правова наука. Це зумовлює актуальність дослідження тих філософських і методологічних передумов, які послугували фундаментом для розділення правового та владного дискурсів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні культурних і філософських підвалин осмислення правового та владного дискурсів як окремих сфер суспільного життя у філософії доби Відродження.

Результати дослідження. Ренесанс як культурний рух отримав своє найменування від поновлення інтересу до античної культури – літератури, філософії, образотворчого мистецтва. Але головним у Відродженні було не це, а те центральне світоглядне ядро, яким

став гуманізм: «Весь Ренесанс – це є теорія і практика гуманізму» [1, с. 108]. На відміну від теоцентризму Середньовіччя, гуманістичний світогляд принципово антропоцентричний. Гуманізм просякнутий пафосом стихійного самоствердження вільної людської особистості. У Середньовіччі на Заході й у незахідних цивілізаціях особистість мислилася та визначалася через належність до певної групи, спільності – сім'ї, касты тощо. За Ренесансу відбувся переворот, унаслідок якого гуманізм затвердив індивідуалістичний принцип, обґрунтував права вільної, духовно незалежної від зовнішніх авторитетів людини.

Відродження було досить елітарним, його діячів цікавила не людина загалом із її буденними потребами; гуманісти орієнтувалися на неординарних, обдарованих, творчих особистостей і самі були такими. Гуманістичні ідеї та індивідуалізм, зокрема, не стали тоді ще «всенародним надбанням» і не мали вияву в повсякденному житті більшості європейців. Відродження позначило перехідний етап від Середньовіччя до Модерну.

У період Відродження легітимність монархічної влади ґрунтується не тільки (і не стільки) на її божественному походженні, скільки на реальній можливості й здатності проводити конкретні соціальні інтереси в політиці, що вбачається в абсолютистських ученнях мислителів Н. Макіавеллі й Ж. Бодена. Між тим не менш значимою тенденцією розвитку думки про право та владу за доби Відродження стає гуманізм, сповідуваний, зокрема, К. Салютатті й Л. Альберті.

Представник філософії доби Відродження К. Салютатті, молодший сучасник і друг Петрарки й Боккаччо, став значущою постаттю у Флорентійській республіці, оскільки упродовж 31 року посідав пост канцлера. Саме при ньому ця посада набула престижу й політичної ваги. Ним прищеплювалася флорентійцям ненависть до тиранії [2, с. 21]. Особливу увагу К. Салютатті приділяв етиці – внутрішньому стрижню гуманітарних знань. У його концепції головною була теза про те, що земне життя треба будувати відповідно до природних законів добра і справедливості. Звідси й моральна засада: не подвиги аскетизму, а творча активність на користь усіх людей [3, с. 117].

Такий відомий філософ Ренесансу, як Л. Альберті, серед сучасників прославився як архітектор, живописець, музикант, математик, знавець політики, права, психології тощо. За Л. Альберті, мета влади – загальне благо, але якщо на її шляху стають перепони з боку низів («нищої черні, неосвіченого натовпу»), то їх потрібно приборкати силою й хитрістю. Тут і «загальне благо», тобто державна влада розглядається з аристократичних позицій.

У своєму трактаті «Про архітектуру» Л. Альберті малює ідеальне місто, прекрасне за раціональним плануванням і зовнішнім виглядом. Місто, яке повинне задовольняти, на його думку, усі потреби окремої гармонійно розвиненої особистості й потреби суспільства загалом. Його місто розділене на різні просторові зони. У центральній, укріпленій, частині міста розташовані будівлі сенату та інших вищих установ, а також палаци правителя й магістратів, окремо розташовані квартали трудового люду – ремісників, дрібних торговців і селян.

Такий містобудівний принцип необхідний, на думку Л. Альберті, щоб запобігти згубним наслідкам можливих народних хвилювань, проте в ньому все ж не варто, як нам видається, бачити прагнення гуманіста знайти зручний спосіб для закріплення соціальних градацій суспільства. Чудові громадські будівлі, школи, театри міста Л. Альберті однаково доступні всім мешканцям, саме суспільство мислиться як гармонійна єдність усіх його верств, якій значною мірою сприяє діяльність правителів. Вони дбають про народ, забезпечуючи його роботою, і надають допомогу нужденним.

Для Л. Альберті політичний ідеал – це республіка або синьйорія (гуманіст сприймає обидва типи правління), де влада належить «кращим громадянам». Із безлічі людей ми бачимо небагатьох, які сяють мудрістю й розсудливістю, інших ми цінуємо за практичність, треті звеличені достатком стану та накопиченням коштів. Хто стане заперечувати, що їм і повинні бути довірені перші місця в державі?

Уявлення Л. Альберті про ідеальний суспільний устрій і шляхи його досягнення досить близькі до позицій громадянського гуманізму. Та сама віра в моральні принципи, розум і знання як головні сили на шляху прогресу особистості й суспільства, та сама переконаність

у «природності» соціальної нерівності й класових антагонізмів, суперечності яких нібито цілком переборні за допомогою «правильних законів» і суворого їх дотримання. Позиція Л. Альберті (як і Відродження загалом) щодо поєднання соціального та індивідуального займає мовби середнє становище. Тут самі риси індивідуалізму, висунення на перший план інтересу особистості розумілися не вузько егоїстично, а насамперед збігаються із загальним благом [4].

Вплив гуманістів на суспільно-політичну і правову практику був дуже суттєвим, оскільки вони зуміли створити передумови для зламу парадигми в сприйнятті людини, права та влади: якщо раніше в центр мислення про суспільні інститути ставилося суспільство чи держава (Платон) або ж Бог (середньовічна релігійна філософія), то відтепер погляди теоретиків і мислителів звернулися до людини – окремого індивіда. Це призвело до суттєвого переосмислення вихідних засад політичної та правової думки, їх прагматизації. Так, Н. Макіавеллі в трактатах «Державець», «Історія Флоренції» розробив концепцію політики, яка отримала назву «макіавеллізм» і, по суті, своїй обґрунтовує ідею, що в політиці «мета виправдовує засоби». Очевидно, що в цій теорії філософ замінює тезу про божественне походження політики та держави ідеєю їх об'єктивної історичної зумовленості, вважає, що саме вигода й сила лежать в основі політичної поведінки людей.

Н. Макіавеллі виділяв усього три форми державного правління – монархію, аристократію та демократію, проте, на його думку, усі вони є нестійкими й тільки змішана форма правління може надати державі найбільшій стійкості (у цьому відчувається вплив на нього політико-правової концепції Цицерона). Як приклад такої стійкої держави Н. Макіавеллі наводить Рим епохи республіки, де консули були елементом монархічним, сенат – аристократичним, а народні трибуни – демократичним. Водночас у своїй роботі «Державець» філософ виступив захисником абсолютної монархії, а в «Судженнях про першу декаду Тита Лівія» – республіканської форми державного правління. Незважаючи на це, його твори виражають один і той самий погляд на форми державного правління: важливі тільки політичні результати. Метою є прихід до влади, а потім її утримання, а все інше, включаючи мораль і релігію, є лише засобом досягнення влади.

Макіавеллізм виходить із передумови егоїстичності людини (причому існують різні ступені зіпсованості), для якої не існує меж для прагнення до матеріальних благ і влади, але ресурси є обмеженими й це викликає конфлікти. Виходячи з цього, держава базується на потребах індивіда в захисті від агресивності з боку інших. У разі відсутності сили, яка стоїть за законом, виникає анархія, тому необхідний сильний правитель для забезпечення безпеки людей. Н. Макіавеллі розглядав ці положення як очевидні, не вдаючись у філософський аналіз сутності людини [5, с. 61].

У своїх роботах Н. Макіавеллі використовував поняття доброї та поганої держави, а також добрих і поганих громадян, причому він цікавився умовами, які могли б зробити можливими добру державу й добрих громадян. У праці «Перша декада Тита Лівія» Н. Макіавеллі пише, що основою державної влади завжди є «хороші закони та хороше військо». Закони «роблять людей добрими», оскільки взагалі «люди вчиняють добре лише в разі потреби» [6, с. 131].

Так, держава буде доброю, якщо вона підтримує баланс між різними егоїстичними інтересами, тому є стабільною. На противагу цьому, у поганій державі конфліктують егоїстичні інтереси, а добрий громадянин є патріотичним і войовничим суб'єктом. Отже, ідеальною є стабільна держава, а тому метою політики є не добре життя, як це цінувалося в епохи Античності й Середньовіччя, а просто утримання влади (отже, підтримання стабільності).

Особливе місце у творчості Н. Макіавеллі посідають настанови государям, які сформульовані ним у правилах політичного мистецтва й поведінки сильних правителів. Він рекомендує володарям бути безжальними, віроломними, жорстокими, діяти на підданих на основі насильства і страху. «Страх міцніший і твердіший, а любов – дуже тонка, вона тримається на вкрай хиткій основі – людській вдячності».

З метою забезпечення «духу влади» в середньовічних державах проблема легітимності влади вирішувалася в такий спосіб: щоб підтримувати своє право на владу, потрібен

постійний публічний вияв могутності й влади [7]. Це виявлялося в грандіозних ритуалах, символах, публічних стратах, гучних військових перемогах тощо. Іншим механізмом зв'язку та легітимації дій влади була церква, яка за допомогою своєї розгалуженої мережі (церкви, монастирі, мандрівні монахи) могла підтримати державну владу або, навпаки, нівелювати її значення (аж до її повалення), дискредитувати її лідерів. Із цих позицій природним видається наділення влади якоюсь вищою за раціональну сутністю – божественною, бо вияв влади найчастіше пов'язувався з божою волею, тому для влади не було потреби ні в якому виправданні й обґрунтуванні.

Аналізуючи політико-правові переконання Н. Макіавеллі, варто зазначити, що його політичні погляди не сформувалися в цілісну та закінчену теорію й навіть у самій її основі наявна певна неузгодженість. Проте головне полягає в тому, що, починаючи з Н. Макіавеллі, політика тлумачиться як самостійне, відокремлене від моралі поняття, а правовою основою владних структур і осіб усе частіше вважається політична сила, а не моральні норми.

Значний внесок у розробку теорії державної влади зробив ідеолог французького абсолютизму Жан Боден. Він розробив теорію державного суверенітету, у якій обґрунтував ідею верховенства волі монарха, що виконує свого роду арбітражну функцію з метою недопущення конфліктів, які загрожують порядку в суспільстві.

Ж. Боден визначав державу як правове управління багатьма господарствами або сім'ями. Він не тільки вперше виділив поняття суверенітету як вагомий ознаки держави, а й одним із перших зробив спробу підвести теоретичне підґрунтя під єретичну (з погляду релігії) ідею деїзму. Так, у своїй книзі «Шість книг про республіку» (1576) Ж. Боден відстоює ідею суверенної держави, яка спроможна захищати права особистості й здатна втілювати принципи мирного співіснування різних соціально-політичних сил усередині країни. Політичним ідеалом Ж. Бодена була світська держава, здатна забезпечити право і свободу для всіх, а сильну монархію він уважав найкращим засобом для підтримання правопорядку [8].

Ж. Боден засуджував середньовічну феодальну державу з її роздробленістю, багатовладністю дрібних князів і баронів, соціальною нерівноправністю й обмеженою владою королів, протиставляв їй суверенну державу з її верховною та необмеженою владою. Ж. Боден основними ознаками суверенної держави бачив такі: постійність верховної влади, її необмеженість і абсолютність, єдність і неподільність. Тільки така влада, на його думку, може забезпечити єдине й рівне для всіх право [9].

Суверенітет для Ж. Бодена не означав суверенітету самої держави. Для нього суб'єктом суверенітету є не держава, а конкретні властители (монарх, народ у демократичних республіках), тобто державні органи. Залежно від того, хто є носієм суверенітету, Ж. Боден виділяв і форми держави: монархію, аристократію, демократію.

Закони, на його думку, мають похідний від державної влади характер і не можуть слугувати обмежувачем влади монарха. «Необхідно, щоб суверени підпорядковувалися велінням інших людей і щоб вони могли давати закони підданим і скасовувати, позбавляти сили непотрібні закони, замінюючи їх іншими» [10, с. 316].

За Ж. Боденом, державна влада повинна бути абсолютною. Абсолютний характер влади припускає, що її носій може користуватися й розпоряджатися нею необмежено аж до передачі цієї влади іншій особі. Жан Боден стверджував, що суверенність державної влади передбачає її надзаконний характер, тобто над нею немає будь-якої іншої політичної влади в цій державі. При цьому сила закону не може конкурувати з державною владою. Ж. Боден виділяє три форми держави залежно від того, у чийх руках зосереджується суверенітет: монархію, аристократію й демократію. Пріоритет же Ж. Боден надавав спадковій монархії, так як вона прямо відповідає природі суверенної влади, її єдності й неподільності.

Отже, ідейним стрижнем концепції Ж. Бодена є не правопорядок, а політичний порядок, тобто порядок мирного співіснування різних соціальних груп і прошарків, для досягнення якого всі засоби прийнятні. Абсолютна монархія, яка використовує «право сильного» для припинення громадянських чвар і утвердження соціального миру, є найкращим засобом у цьому разі.

У період Відродження в досить своєрідній формі було сформульовано принцип поділу влади у відомих утопіях Томаса Мора й Томмазо Кампанелли.

Перший утопіст епохи Ренесансу Томас Мор був переконаний у тому, що хоча такої ідеальної країни, яку він описав у своїй роботі, із властивим їй досконалим соціально-політичним ладом і відповідною моральністю її жителів у дійсності не існує, але в принципі вона можлива. Багато сучасників Т. Мора та деякі пізніші вчені поставилися до «Утопії» як до літературної розваги гуманіста; інші знаходять у ній серйозний план соціальної, політичної й економічної реформи. Т. Мор продовжував ідеї Платона, виражаючи оптимістичний погляд гуманістів на політику та стверджуючи, що філософи повинні стати правителями, а правителі – звернутися до філософії, щоб якнайкраще слугувати загальному благу. Т. Мор в утопічній державі вищою цінністю проголошує людину.

Щастя індивідуума не приноситься в жертву добробуту держави, а регламентація не тільки не зумовлює покріпачення особистості жорстокістю нормативних розпоряджень, поширюваних переважно на матеріальне виробництво й розподіл, а, навпаки, покликана створити оптимальні, за поняттями того часу, умови для «духовної свободи і просвітництва» [11, с. 190].

Острів «Утопія» Т. Мора є квазідержавою, яка може бути охарактеризована як унітарна. Т. Мор номінально вказує на виконавчу, законодавчу та судову владу, однак фактично їхні повноваження перетинаються, як правило, суворого відмежування однієї гілки влади від іншої не спостерігається, тому поділ влади як такий має доволі умовний характер.

Одноосібним главою держави в «Утопії» є князь, який володіє диктаторськими повноваженнями (так, для виїзду за межі міста потрібен дозвіл князя) [12, с. 82, 83, 92]. Законодавство й система управління (виконавча влада на місцях) максимально уніфіковані. На рівні міста найбільш високою посадою є протофіларх, котрий очолює десять філархів, які, у свою чергу, стежать за тим, щоб усі громадяни в державі працювали (самі філархи мають привілеї не працювати) [12, с. 84–86]. До повноважень філархів належить колегіальне рекомендування особи на посаду князя.

В «Утопії» є якийсь вищий представницький орган, що являє собою раду найбільш авторитетних громадян острова та працює посесійно, один раз на рік: «Із кожного міста три старих і досвідчених громадянина щорічно збираються ... для обговорення загальних справ острова» [12, с. 79].

Томмазо Кампанелла, автор «Міста Сонця», у своїй роботі змальовує теократичну республіку на чолі з Метафізиком. Правитель має трьох помічників: Міць (відає воєнною справою); Мудрість (відає науками), Любов (продовольча справа, народження дітей, виховання). Теократичне спрямування Т. Кампанелли простежується й у його творі «Монархія Месії», де для формування досконалої держави та встановлення на землі справедливості, рівності й миру передбачається необхідність згуртування людського роду в єдину «гілку» під проводом єдиного пастиря – римського папи.

«Місто Сонця» Т. Кампанелли являє собою єдине ціле, «розділене на сім поясів, або кіл», очевидно, що мова також іде про унітарну квазідержаву. Умовно законодавчою владою є Рада, яка складається з усіх жителів острова, старших за двадцять років, і де збирається «кожний молодик». До повноважень Ради входить розгляд питання про те, наскільки успішно посадові особи виконують свої обов'язки. У цій «державі» посадові особи, «крім чотирьох вищих, змінюються з волі народу» [13].

Судова влада «Міста Сонця» має риси судової влади й судового процесу сучасної правової держави. Так, передбачається усний характер судочинства, необхідність отримання показань свідків, які викривають підсудного, процес завершується винесенням вироку. Глава держави («Сонце») має право помилувати будь-якого засудженого. Якщо «Сонце» не користується цим правом, вирок набуває чинності «на третій день». Визнання злочину й каяття в його скоєнні виключає відповідальність [14, с. 81].

Висновки. Отже, особливістю політико-правової думки епохи Відродження є початок розмежування духовної та світської влади, що спиралося на специфічні процедури наді-

лення духовним (релігійним) змістом владних відносин. При цьому принципового значення набувають проблеми осмислення владних підвалин правового регулювання. Ідеологія маківелізму, заперечуючи самостійний характер правових регулятивів і наполягаючи на їх похідному від політики характері, виявилася протиставлена іншій крайності в роботах утопістів, де акцент робиться на повному підпорядкуванні людей суворим правилам із мінімізацією владного впливу на них. Ці дві крайності поступово сформували особливе тло інтерпретації зв'язку права і влади, унаслідок чого відбувається розділення правового та владного дискурсів, чому значною мірою сприяла політико-правова концепція Ж. Бодена.

Список використаних джерел:

1. Лосев А.Ф. Эстетика возрождения / А.Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1978. – 623 с.
2. Салюаттти К. Из трактата «de tyranno» / К. Салюаттти // Возрождение. Собрание текстов итальянских, немецких, французских и английских писателей XIV–XVI веков / под ред. А.К. Дживелегова. – М. : Госполитиздат, 1925. – С. 21–22.
3. Хохун-Політова С.В. Європейське відродження в культурі та мистецтві / С.В. Хохун-Політова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2007. – № 1. – С. 115–120.
4. Эненкель К. Происхождение ренессансного идеала «uomo universale». «Автобиография» Леона Баттисты Альберти / К. Эненкель // Человек в культуре Возрождения. – М. : Мысль, 2001. – С. 79–86.
5. Сапронов П.А. Десакрализация темы власти у Н. Макиавелл и Т. Гоббса / П.А. Сапронов // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2011. – Т. 12. – № 3. – С. 60–66.
6. Макиавелли Н. Сочинения / Н. Макиавелли. – СПб. : Кристалл, 1998. – 656 с.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М. : Ad marginem, 1999. – 480 с.
8. Лымарь А.А. К дискуссии о форме правления: история и современность / А.А. Лымарь, Н.Ю. Станищук // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8–7. – С. 1705–1709.
9. Баязитов Г.И. В преддверии рождения государства: язык, право и философия в политической теории Жана Бодена / Г.И. Баязитов, Д.С. Митюрёв. – Тюмень : ТюмГУ, 2012. – 240 с.
10. Антология мировой политической мысли / под ред. Г.Ю. Семигина. – М. : Мысль, 1997. – 832 с.
11. Мор Т. Утопия / Т. Мор. – М. : Наука, 1978. – 412 с.
12. Утопический роман XVI–XVIII веков / под ред. С. Шервинского. – М. : Художественная литература, 1971. – 494 с.
13. Талянин В.В. Возникновение «образа» правового государства в политической мысли Средневековья и Возрождения / В.В. Талянин, В.К. Дмитриев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2014. – № 1 (61). – С. 51–55.
14. Скрипкарь М.В. Утопические проекты IV–XVII вв. как мечты о справедливой социальной реальности / М.В. Скрипкарь // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 7-2 (7). – С. 81–82.

